

УДК 94(477) «19»:368

Мельничук О.А. Розвиток науки радянського соціального страхування у 20-х рр. XX ст. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» /Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2012. – Вип.45. – С.91-94.

**О.А. Мельничук**  
*доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії*  
*Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла*  
*Коцюбинського*

## **РОЗВИТОК НАУКИ РАДЯНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У 20-Х РР. XX СТ.**

*В статті аналізуються праці радянських теоретиків 1920-х рр., в яких викладено основні наукові положення про соціальне страхування як форму соціального захисту найманих працівників.*

*Ключові слова: втрата заробітку, соціальне забезпечення, соціальний ризик, соціальне страхування*

*В статье анализируются работы советских теоретиков 1920-х гг., в которых изложены основные научные положения о социальном страховании как форме социальной защите наемных рабочих.*

*Ключевые слова: потеря заработка, социальное обеспечение, социальный риск, социальное страхование.*

*Works of soviet theorists 1920th, in that substantive scientific provisions are expounded about social security as form to social defense of wagedworkers are analyzed in the article*

*Key words: loss of earnings, public welfare, social risk, social security.*

**Постановка проблеми.** Сфера соціальної політики, що ставила своїм завданням боротьбу із незабезпеченістю мас, у другій половині XIX ст. оформилася в особливий інститут – інститут соціального страхування. Активного розвитку соціальне страхування набуло із 1880-х рр., після запровадження його в загальнодержавному масштабі в Німеччині. Саме з цього часу теоретичні основи соціального страхування були піддані всебічній науковій розробці і набули характеру наукової дисципліни. Окрім того, практика вказаного інституту на початок XX ст. вже нагромадила чималий досвід, зафіксований у чисельних

законодавчих актах.

Після вивчення зарубіжного досвіду, розроблення та схвалення Державною Думою у червні 1912 р. відповідних законодавчих актів, окремі види соціального страхування були запроваджені і в Росії. Про необхідність запровадження в повному обсязі соціального страхування для робітників та службовців, одразу ж після приходу до влади, проголосили і більшовики, намагаючись таким чином переконати пролетаріат у готовності виконувати взяті соціальні обіцянки. Щоправда, на практиці вказані положення були реалізовані лише в умовах НЕПу, під час тимчасового відступу від втілення в життя комуністичної доктрини.

Незважаючи на те, що запровадження соціального страхування в період НЕПу було лише спробою пристосування радянської соціальної політики до нових ринкових умов, до розробки теоретичних основ радянського соцстраху були залучені найвидатніші теоретики дореволюційної доби. Їх основним завданням було обґрунтування важливості соціального страхування, оголошеного в період військового комунізму інститутом буржуазного права, для соціального захисту робітників у нових економічних умовах.

**Аналіз актуальних досліджень.** Означена проблема не була об'єктом спеціального історичного дослідження. Основні наукові положення теорії соціального страхування вказаного періоду були викладені у працях Н. Вигдорчика [1;2], В. Догадова [3], Л.Забеліна [4], З. Теттенборн [5].

**Метою статті** є аналіз праць радянських теоретиків 1920-х рр. які заклали основи наукової теорії соціального страхування.

**Виклад основного матеріалу.** Одним із провідних теоретиків науки радянського соцстраху в 1920-х рр., без перебільшення, можна назвати професора Н.А. Вигдорчика. Будучи доктором медицини, він уже в кінці XIX ст., спираючись на досвід західноєвропейських країн, вивчав перспективи запровадження в Росії страхової медицини. Згодом був одним із співавторів пакету страхових законопроектів, затверджених Державною Думою Росії. Протягом 1919-1926 рр. автором було опубліковано 7 випусків книг, присвячених теорії та практиці соціального страхування за різними напрямками.

У своїх працях, автор, в першу чергу акцентував увагу на визначенні ключових понять. Так, страхування розглядалося ним як форма організованої допомоги, при якій майбутній ризик передбачався наперед і розподілявся солідарно між усіма учасниками [2, с.12]. Ризик при цьому визначався як «передбачена можливість відомих негативних явищ». Під «соціальним» автор розумів те, що охоплювало усі сторони суспільного життя, в тому числі економіку та класову структуру [1, с.11]. Ознаками страхування названо: можливість передбачити майбутній ризик; колективна відповідальність за індивідуальний ризик. Підсумовуючи означене, соціальне страхування визначалося як сукупність всіх тих форм і видів страхування, що мають за мету боротьбу із незабезпеченістю широких мас населення.

На думку автора, основним об'єктом соціального страхування є ризик втрати заробітку. Саме ця суттєва ознака вирізняла його від інших видів страхування. Пристосовуючи соцстрах до соціалістичної доктрини, Н. Вигдорчик виокремлював й іншу визначальну його ознаку – це поширення вказаного інституту лише на ті верстви, які страждали від малозабезпеченості існування. Він не припускав можливості користування послугами соцстраху представниками панівних класів, оскільки «для них це був не засіб боротьби із незабезпеченістю, а предмет розкоші» [1, с.20].

Автор розглядає соціальне страхування як збірне поняття, що включає в себе багато різних форм та видів. В основу класифікації, в першу чергу, ним покладено форми, в яких проявляється соціальний ризик втрати заробітку – непрацездатність або безробіття. Відповідно автор визначав такі види страхування як: страхування на випадок хвороби; страхування від нещасних випадків; страхування у разі інвалідності; страхування материнства, старості, смерті годувальника; страхування безробіття [2, с.22]. Залежно від характеру організації страхових установ, страхування поділялося на добровільне та обов'язкове. При цьому автор вказував на існування таких перехідних форм страхування як факультативно-обов'язкове та умовно-обов'язкове. Особливим видом при цьому вважав пенсійне страхування. За внутрішньою структурою

страхових установ, способом управління і ведення справ, теоретик вирізняв державне, муніципальне, взаємне та комерційне страхування. І, нарешті, за сферою дії, страхування було поділено на часткове, всезагальне, міжнародне [2, с.25]. Автор стверджував, що незважаючи на різні форми і види соціального страхування, що існували в державах світу до першої світової війни, їх об'єднував внутрішній зміст, що й надавало вченню про соціальне страхування характеру наукової теорії.

Керівним принципом соціального страхування автор визнавав прагнення зберегти життєвий рівень трудящих, який включав в себе не лише відшкодування заробітку, але й витрати на задоволення нових потреб. Виходячи з цього, вирішувалися питання про розміри, тривалість, інтенсивність того чи іншого виду допомоги. Принцип визначав також сферу поширення соціального страхування, джерела для покриття страхових витрат тощо [2, с.61]. Автор виступав за необхідність відшкодування заробітку у повному обсязі, обмежуючи лише його максимальний розмір. Запорукою від зловживань вважав правильно організовану лікарську експертизу та взаємний контроль самих застрахованих [2, с.66]. Джерелами соціального страхування Н. Вигдорчик вважав страхові внески, що мали сплачуватися, залежно від фонду заробітної плати, у таких обсягах: роботодавці – 24%; держава – 14%; муніципалітети – 7% [2, с.66].

Іншим відомим теоретиком радянського соцстраху був Л. Забелін, який у 1924-1925 рр. забезпечував читання лекцій з теорії соціального страхування на курсах страхових працівників при Центральному управлінні соціального страхування у Москві. Свої наукові погляди він виклав у працях «Теорія соціального забезпечення» (1924 р.) та «Теоретичні основи соціального страхування» (1926 р.).

Базуючи свої наукові погляди на положеннях більшовицької доктрини суспільного розвитку, автор визнавав соціальне страхування невід'ємною складовою соціального забезпечення загалом. Поняття останнього він визначав як сукупність заходів, установ та дій, спрямованих на боротьбу із соціальною незабезпеченістю. Соціальне забезпечення (соціальне страхування) автор

пропонував відмежовувати від індивідуального забезпечення та державної опіки. Сам термін теоретик розглядав у двох аспектах: економічному та правовому. При цьому соціальне страхування як економічну категорію визначали такі ознаки: кошти, що використовуються на соціальне забезпечення є частиною заробітної плати робітника, часткою робітничого класу в суспільному доході; соціальне забезпечення має за мету усунення соціальних ризиків, що загрожують рівню життя робітничого класу; соціальне забезпечення знаходить своє вираження в формах суспільної, класової боротьби за усунення соціальних ризиків та їх наслідків. Усі соціальні ризики Л. Забелін поділяв на три види: ризик безробіття; ризик втрати працездатності; ризик, що загрожує відновленню та збереженню людського роду. Автор стверджував, що в умовах капіталістичного суспільства ризики загрожують лише одному класу – пролетаріату [4, с. 125].

Автор переконував у неможливості реалізації теорії соціального забезпечення в умовах капіталістичного ладу. Використання принципів соціального страхування в буржуазних державах вважав допустимим лише у випадках неможливості захоплення політичної влади в буржуазії. Тому боротьбу за соціальне забезпечення автор розглядав як один із видів класової боротьби пролетаріату проти буржуазії [4, с. 134]

Обґрунтування принципів радянського соціального страхування в зазначений період було здійснено в навчальних підручниках та посібниках. Так, у 1920-х роках тричі перевидавався підручник З. Теттенборн «Радянське соціальне страхування», автор якого забезпечувала викладання даного курсу в Московському державному університеті імені М. Ломоносова.

З усіх теоретиків автор подала найбільш ґрунтовне визначення соціального страхування, під яким розуміла сукупність заходів, спрямованих на забезпечення життєвого рівня робітників у випадку втрати ними заробітку чи іншого матеріального збитку шляхом попереднього врахування ризику і перенесення матеріального тягара цього ризику на колектив платників внесків [5, с. 35]. Означення «соціальне» З. Теттенборн пов'язувала із його обов'язковим та загальним характером, тому вважала за більш доцільне вживати термін

“робітниче страхування». Основною ж метою соціального страхування вважала забезпечення життєвого рівня найманих працівників в усіх випадках особливого матеріального обтяження [5, с. 38].

Автор вперше, достатньо кваліфіковано відмежовувала соціальне страхування від соціального забезпечення. Особливий характер соціального страхування З. Теттенборн обґрунтовувала наявністю страхових внесків та особливих страхових фондів, а також охоплення даним інститутом лише працюючих за наймом [5, с. 40].

Впродовж 1920-х років тричі виходив із друку навчальний посібник професора В.М. Догадова «Соціальне страхування. Основи радянського законодавства про соціальне страхування», призначений для профспілкового активу, шкіл та гуртків профспілкового руху. Незважаючи на те, що переважна частина праці присвячена характеристиці радянського страхового законодавства, у вступній частині автором все ж подано окремі теоретичні положення.

На переконання автора, сутність соціального страхування полягає в тому, що майновий збиток, якого зазнає застрахована особа у разі настання страхового випадку, рівномірно розподіляється між платниками страхових внесків [3, с.6]. При соціальному страхуванні таким страховим випадком є втрата заробітку. Способи організації соціального страхування залежать від того, хто (роботодавці, працівники чи держава) бере участь у сплаті страхових внесків. Термін «соціальне страхування» автор застосовує до обов'язкового державного страхування робітників [3, с.9].

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Підсумовуючи сказане, зазначимо, що радянськими теоретиками впродовж 1920-х рр. були розроблені основні наукові положення соціального страхування як однієї із форм соціального захисту робітників та службовців. Усі автори зазначали, що запровадження соціального страхування не є втіленням соціалізму, оскільки усуває лише один із двох негативних факторів – незабезпеченість існування, залишаючи нерівність соціальних станів та нерівноправність розподілу суспільних багатств. Разом із тим, теоретики вказували на тимчасовий характер функціонування означеного

інституту, стверджуючи, що з досягненням людством соціалістичного ідеалу зникне ризик втрати заробітку як і сам заробіток. На їх переконання, в нових умовах функції соціального страхування «розчиняться» у функціях соціалістичної держави.

Досліджуючи у подальшому дану проблему, слід розглянути розвиток науки соціального страхування в інші періоди радянської історії.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование в общедоступном изложении / Н.А. Вигдорчик. – М.: Вопросы труда, 1927. – 190 с.
2. Вигдорчик Н. А. Теоретические основы социального страхования / Н.А. Вигдорчик. – М.-Петроград: Книга, 1919. – Вып.1. – 139 с.
3. Догадов В.М. Социальное страхование. Основы советского законодательства о социальном страховании / В.М. Догадов. – М.: Гострудиздат, 1930. – 114 с.
4. Забелин Л.В. Теоретические основы социального страхования / Л.В. Забелин. – М.: Вопросы труда, 1926. – 223 с.
5. Теттенборн З. Советское социальное страхование / Зинаида Теттенборн. – М.: Вопросы труда, 1929. – 139 с.